

Azərbaycan Respublikası İqtisadi İslahatların
Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzi

“İQTİSADİ İSLAHATLAR” elmi-analitik jurnal

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ QARABAĞDA RESURLARIN SƏMƏRƏLİ BÖLGÜSÜNƏ İSTİQAMƏTLƏNDİRİLMİŞ STRUKTUR SİYASƏTİ

 № 1 (2)

Prof. Rasim NƏBİYEV,
İqtisad elmləri doktoru,
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
(UNEC)

Azərbaycan Respublikasının Qarabağda resursların səmərəli bölgüsünə istiqamətləndirilmiş struktur siyasəti

Prof. Rasim NƏBİYEV,
İqtisad elmləri doktoru,
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC)

XÜLASƏ

Prezident İlham Əliyevin BMT Baş Assambleyasının 75-ci sessiyası çərçivəsində Ermənistanın hərbi təxribatlarına diqqəti cəlb etməklə, onları doğuran səbəblərə aydınlıq gətirməsi fikirləri fundamental xarakter kəsb etməklə yanaşı, dövlətimiz və xalqımız üçün strateji əhəmiyyətə malikdir. ATƏT-in Minsk qrupu tərəfindən Ermənistanın beynəlxalq birliyin iradəsinə zidd davranışa hüquqi qiymət verilməməsi, təcavüzkar qarşı sanksiyalar tətbiq olunmaması münaqişəni müharibəyə gətirib çıxardı. Prezident, Ali Baş Komandan İlham Əliyevin atdığı siyasi-diplomatik addımların, yeritdiyi böyük siyasətin, informasiya müharibəsində qazandığı möhtəşəm qələbələrin sayəsində Müzəffər Ordumuz Ermənistan Ordusunu məhv edərək, xalqımızı və bəşəriyyəti erməni faşizmindən xilas etdi. Elmi-tədqiqat işi Azərbaycan Respublikasının Qarabağda resursların səmərəli bölgüsünə istiqamətləndirilmiş struktur siyasətinə həsr olunmuşdur.

Açar sözlər: *Qarabağ, böyük qayıdış, bərpa işləri, struktur siyasəti, sosial-iqtisadi məsələlər.*

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Cənab İlham Əliyev uzun illərdir ki, separatizmə qarşı qətiyyətli mübarizə aparır və bu mübarizəyə dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin rəhbərlərini çağırır.

Fransa, Kanada, Belçika kimi ölkələr nəinki bu mübarizəyə qoşulmur, əksinə Dağlıq Qarabağdakı separatçı qüvvələri müdafiə edərək, onlara maddi və mənəvi dəstək göstərməklə dünyadakı Kataloniya, Korsika, Sicilya, Şotlandiya kimi münaqişələri qızıqdırır və nəticədə onların bu təcavüzkar siyasəti müharibəyə gətirib çıxarır.

Makron kimi dövlət rəhbərlərinin şəxsi mənafeləri, milli və bəşəri mənafeərdən üstün tutması, ölkəsində yaşayan 750 min erməni mənşəli vətəndaşların gələcək seçkilərdə səsini qazanmaq məqsədilə Dağlıq Qarabağdakı separatçı qüvvələri dəstəkləməsi beynəlxalq hüququn kobudcasına pozulması deməkdir və bu, cinayətkarların cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsini tələb edir.

Helsinki Zirvə görüşündən indiyə kimi dövlət başçılarının keçirmiş olduğu bütün sammitlərdə qəbul edilmiş Yekun Aktlarında xalqların öz müqəddəratını təyin etməsi prinsipinin ölkələrin ərazi bütövlüyü çərçivəsində həyata keçirilməsini tələb edir. Beynəlxalq hüquq tələb edir ki, milli azlıqlara məxsus şəxslərin hüquqlarına hörmət edilməsi ölkələrin ərazi bütövlüyünü pozmamalıdır.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin, Ermənistan Respublikası Baş nazirinin və Rusiya Federasiyası Prezidentinin 2020-ci il noyabrın 10-da imzaladıqları Bəyanatda sonra azad olunmuş torpaqlarda olarkən erməni işğalı altında qalan ərazilərdə Azərbaycanın mədəni irsinə aid olan məscidlər, abidələr, muzeylər, incəsənət mərkəzləri, kitabxanalar, musiqi məktəbləri, teatrlar dağıdılmış, düşmən tarixi, mədəni, dini irsimizi yer üzündən silməyə çalışmışdır. 2014-cü ildə Regiona səfəri zamanı ermənilərin mədəni irsə qarşı törətdikləri vəhşilikləri ingilis yazıçısı Corc Mitçel Ağdamı "ruhlar şəhəri" və "Qafqazın Xirosiması" adlandırmışdı. YUNESKO silahlı münaqişə zamanı mədəni sərvətlərin qorunması haqqında 1954-cü il tarixli Haaqa Konvensiyasına müvafiq olaraq üzv dövlətlərində mədəni irsi qorumaq kimi missiyası olduğunu bilsə də, erməni vandalları işğal altında saxladığı ərazilərdə alman, türk, Azərbaycan, müsəlman abidələrini, mədəni-tarixi dini irsini yer üzündən siləndə susurdu, Azərbaycanın bununla bağlı

bəyanatlarını, çağırışlarını eşitmirdi. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin BMT Baş Assambleyasının 75-ci sessiyası çərçivəsində Ermənistanın son hərbi təxribatlarına diqqəti cəlb etməklə, onları doğuran səbəblərə aydınlıq gətirməsi fikirləri fundamental xarakter kəsb etməklə yanaşı, dövlətimiz və xalqımız üçün strateji əhəmiyyətə malikdir. Bütün reallıqlar fonunda ATƏT-in Minsk qrupunun verdiyi ünvansız bəyanatlar işğalçı Ermənistanda arxayınçılıq sindromunu daha da möhkəmləndirir və onu yeni təcavüzkar hərəkətlərə şirnikləndirirdi. Minsk qrupu tərəfindən Ermənistanın beynəlxalq birliyin iradəsinə zidd davranışına hüquqi qiymət verilməməsi, təcavüzkara qarşı sanksiyalar tətbiq olunmaması, Ermənistana münasibətdə məcburetə tədbirləri görülmədiyindən münəfiqə müharibəyə gətirib çıxardı. BMT TŞ-nin münəfiqə ilə bağlı qəbul etdiyi 4 qətnamə Azərbaycan Respublikası tərəfindən icra olundu.

Ermənistanın təxribatlarına cavab olaraq 2020-ci ilin sentyabrın 27-də Azərbaycan Ordusu hərbi əməliyyatlara başladı. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Ali Baş Komandan İlham Əliyevin sarsılmaz qətiyyəti, cəsəreti, atdığı siyasi-diplomatik addımların, yeritdiyi böyük siyasətin, informasiya müharibəsində qazandığı möhtəşəm qələbələrin sayəsində 44 günlük Vətən müharibəsində Müzəffər Ordumuz Ermənistan ordusunu məhv edərək, xalqımızı və bəşəriyyəti erməni faşizmindən xilas etdi.

Hazırkı dövrdə Azərbaycan iqtisadiyyatı öz inkişafının elə bir səviyyəsinə çatmışdır ki, onun gələcək inkişafı ölkədə həyata keçirilən struktur siyasətin səmərəliliyi ilə xeyli dərəcədə bağlıdır. Müasir dövrdə Azərbaycan Respublikasının struktur siyasəti təsərrüfat subyektlərinin iqtisadi fəaliyyətinin hüquqi və institusional əsaslarının formalaşmasına, uzunmüddətli iqtisadi artım üçün şəraitin yaradılmasına, eyni zamanda istehsal amillərindən istifadə olunmasının effektivliyinin artırılmasına və sahələr arasında resursların səmərəli bölgüsünə, onların effektivliyinin yüksəldilməsinə istiqamətləndirilmiş tədbirlər sistemini ehtiva edir.

Post-neft dövrünə qədəm qoyduqdan sonra Azərbaycanın struktur siyasətinin ən mühüm istiqamətlərindən biri Müstəqil Milli iqtisadiyyatın rəqabət aparan sahələri arasında resursların səmərəli bölüşdürülməsi, onların effektivliyinin yüksəldilməsinin həyata keçirilməsidir. Struktur siyasətin reallaşdırılması iqtisadi inkişafın mühüm istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsini, sahə quruluşunun təkmilləşdirilməsini, istehlak və yığım nisbətinin optimallaşdırılmasını tələb edir.

Sosial-iqtisadi siyasətin tərkib hissəsi olan struktur siyasət iqtisadi və sosial sferada praktiki və strateji vəzifələrin həllini tələb edir. Milli iqtisadiyyatın formalaşdığı Azərbaycanda emal sənaye sahələrinin üstün inkişafı ilə sıx bağlı olmalı, eyni zamanda elə bir iqtisadi və sosial infrastruktur yaradılmalıdır ki, o bütövlükdə iqtisadiyyatın dinamik və davamlı inkişafını təmin etməyə imkan versin.

Siyasi suverenlik əldə etdikdən sonra real, təbii, iqtisadi, intellektual elmi potensial yaratmaqla iqtisadi cəhətdən azad olan Azərbaycan, fəaliyyəti kənar qüvvələrin təsiri ilə məhdudlaşdırılmayan, bazar qanunlarının tələbləri ilə tənzimlənən iqtisadi sistem quraraq ölkənin iqtisadi müstəqilliyinə nail oldu.

İlk növbədə, ölkədə iqtisadi müstəqilliyi təmin edən milli iqtisadiyyat formalaşdırılmalıdır. Yəni, elə bir iqtisadiyyat ki, onun özünün milli bazarı və bu bazarın tələblərinə cavab verən strukturu qərarlaşsın. Milli iqtisadiyyatın ən başlıca şərti onun müstəqil olmasıdır. Müstəqil Milli iqtisadiyyat-siyasi və iqtisadi müstəqillik əldə etmiş ölkələrin bazar iqtisadiyyatına əsaslanan, çoxnövlü mülkiyyət formalarına malik olan, öz-özünü təkrar istehsal etmək qabiliyyəti olan, maliyyə-kredit və vergi sistemində, yüksək infraqurulara, səmərəli istehsal əlaqələrinə, dövlət idarəçiliyi ənənələrinə və tənzimlənməsinə malik olan iqtisadiyyatdır.

Ölkənin Milli iqtisadiyyatının formalaşması iqtisadiyyatın bütün sahələrində istehsal olunan əmtəələrin rəqabət qabiliyyətliliyinin yüksək olması və dünya səviyyəsinə cavab verə bilməsi, bütün sahələrdə iqtisadi artım və iqtisadi inkişafın dinamik xarakterdə olmasını tələb edir. Beləliklə, Müstəqil Milli iqtisadiyyatın formalaşması üçün iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunması, çoxnövlü mülkiyyət formalarının yaradılması, yüksək keyfiyyətli məhsullar istehsal

edə bilən milli sahibkarların inkişafına şərait yaradılması, bütün bunlarla yanaşı müstəqil pul, maliyyə, kredit, bank sisteminin olması mühüm şərtlərdən sayılır. Bunlarla yanaşı, Milli iqtisadiyyatın formalaşması ölkə iqtisadiyyatında gedən bütün proseslərin sürətli olmasını tələb edir. Eyni zamanda, iqtisadiyyatın təkrar istehsal strukturuna daxil olan bütün sahələrin eyni vaxtda formalaşması mühüm sayılmalı, müstəqil iqtisadiyyat milli mənafelemizin həyata keçirilməsini təmin edən bir şəkildə formalaşmalı və yeni məzmunlu milli iqtisadiyyatın formalaşdırılması zamanı əhalinin və hökumətin fəal iştirakı təmin olunmalıdır. Milli iqtisadiyyatın mühüm tərkib hissəsi maddi istehsaldır ki, burada ilk növbədə istehsalın kompleksliyi, bütövlüyü, təkrar istehsalın dövriyyələri, onların mərhələləri, aralarındakı əlaqələrin nə səviyyədə olması əsas götürülür. Rəqabət aparıcı müxtəlif sahələr əlaqələnməli və ehtiyatlardan səmərəli istifadə olunmasıdır. Milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliliyinin yüksəldilməsinə təsir edən amillər sırasında resurslardan istifadə göstəriciləri əhəmiyyətli yer tutur. Həmin göstəricilərin tələbatı adekvat səviyyəsi alloqasiya effektivini gerçəkləşdirir. "Alloqasiya-iqtisadi resursların müxtəlif subyektlər arasında onların zəruri tələbatı əsasında bölüşdürülməsidir".

Hər hansı bir ölkənin iqtisadiyyatı özünün təbii-iqlim, maddi texniki və sosial iqtisadi əsaslarına görə fərqlənir. Ölkələrin iqtisadiyyatları təbii və coğrafi məkana, müxtəlif məhsuldarlıqlı torpaqlara, iqtisadi, siyasi, mədəni, mədəni dəyərlərə, iqtisadi sistemə görə, fəaliyyət şəraitinin müxtəlifliyinə, fərdi təsərrüfatı görə bir-birindən fərqlənirlər.

Azərbaycanda iqtisadi rayonlaşma ilk dəfə 1956-cı ildə aparılmış və o dövrdə aparılmış iqtisadi rayonlaşmada kənd təsərrüfatı əhəmiyyətli və enerji əhəmiyyətli təbii resurslar potensialı nəzərə alınaraq Respublika ərazisində 10 iqtisadi rayon müəyyənləşdirilmişdi. İkinci dəfə aparılan iqtisadi rayonlaşmada təbii komponentlər kompleks şəkildə nəzərə alınmaqla 8 iqtisadi rayon müəyyənləşdirilmişdi. 1980-ci ildə hər bir regionun təbii iqtisadi şəraiti, təsərrüfat sahələrinin ixtisaslaşması nəzərə alınmaqla 13 iqtisadi rayon müəyyənləşdirilmiş, 1990-cı ildə aparılmış iqtisadi rayonlaşmada 10 iqtisadi rayon müəyyənləşdirilmişdi və bura Abşeron, Gəncə-Qazax, Aran, Quba-Xaçmaz, Şəki-Zaqatala, Dağlıq Şirvan, Lənkəran, Kəlbəcər-Laçın, Yuxarı Qarabağ və Naxçıvan iqtisadi rayonları daxil edilmişdi.

Sonuncu iqtisadi rayonlaşmada "Azərbaycan Respublikasında iqtisadi rayonların yeni bölgüsü haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 7 iyul 2021-ci il tarixli fərmanı ilə 14 iqtisadi rayon müəyyənləşdirilmişdir: Bakı iqtisadi rayonu (Bakı şəhəri), Naxçıvan iqtisadi rayonu (Naxçıvan şəhəri, Babək, Culfa, Kəngərli, Ordubad, Sədərək, Şahbuz və Şərur rayonları), Abşeron-Xızı iqtisadi rayonu (Sumqayıt şəhəri, Abşeron və Xızı rayonları), Dağlıq-Şirvan iqtisadi rayonu (Ağsu, İsmayilli, Qobustan və Şamaxı rayonları), Gəncə-Daşkəsən iqtisadi rayonu (Gəncə və Naftalan şəhərləri, Daşkəsən, Goranboy, Göygöl və Samux rayonları), Qarabağ iqtisadi rayonu (Xankəndi şəhəri, Ağcabədi, Ağdam, Bərdə, Füzuli, Xocalı, Xocavənd, Şuşa və Tərtər rayonları), Qazax-Tovuz iqtisadi rayonu (Ağstafa, Gədəbəy, Qazax, Şəmkir və Tovuz rayonları), Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonu (Xaçmaz, Quba, Qusar, Siyəzən və Şabran rayonları), Lənkəran-Astara iqtisadi rayonu (Astara, Cəlilabad, Lerik, Lənkəran, Masallı və Yardımlı rayonları), Mərkəzi Aran iqtisadi rayonu (Mingəçevir şəhəri, Ağdaş, Göyçay, Kürdəmir, Ucar, Yevlax və Zərdab rayonları), Mil-Muğan iqtisadi rayonu (Beyləqan, İmişli, Saatlı və Sabirabad rayonları), Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu (Balakən, Qax, Qəbələ, Oğuz, Şəki və Zaqatala rayonları), Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonu (Cəbrayıl, Kəlbəcər, Qubadlı, Laçın və Zəngilan rayonları), Şirvan-Salyan iqtisadi rayonu (Şirvan şəhəri, Biləsuvar, Hacıqabul, Neftçala və Salyan rayonları). Qarabağ iqtisadi rayonu Azərbaycan Respublikasının 14 iqtisadi rayonlarından biridir. Tərkibinə Ağdam, Füzuli, Xocavənd, Şuşa, Tərtər, Ağcabədi, Bərdə, inzibati rayonları və Xankəndi şəhəri daxildir. Sahəsi 7330 kv.km-dir. Qarabağ iqtisadi rayonu Azərbaycan Prezidentinin 7 iyul 2021-ci il tarixli "Azərbaycan Respublikasında iqtisadi rayonların yeni bölgüsü haqqında" fərmanı ilə qurulmuşdur. Qarabağ iqtisadi rayonunun əsas təbii sərvətləri polimetal filizləri, neft, təbii qaz, müxtəlif tikinti materialları (mərmər, sement, xammalı, tikinti daşı) təşkil edir. Meşələrdə tapılan müxtəlif ağac növləri ağac emalı müəssisələrinin inkişafına kömək edir.

Qarabağ iqtisadi rayonu işğaldan əvvəl Yuxarı Qarabağ adlanırdı və bura Ağdam, Tərtər, Xocavənd, Xocalı, Şuşa, Cəbrayıl, Füzuli rayonları və Xankəndi şəhəri daxil idi.

Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonunda yüngül və yeyinti sənayesi sahələri inkişaf etmişdi. Sənaye yerli kənd təsərrüfatı xammalının emalına əsaslanırdı. Bu iqtisadi rayonun iqtisadiyyatının əsasını kənd təsərrüfatı təşkil edirdi. Kənd təsərrüfatının başlıca sahələri üzümçülük, pambıqçılıq, taxılçılıq, tütüncülük və meyvəçilik olmuş, heyvandarlıq əsasən ətlük-südlük, yüksək dağlıq sahələrdə işə ətlük-yunluq iqtisqamətlərində inkişaf etmişdir. İqtisadi rayonda baramaçılıq və arıçılıq inkişaf etdirilirdi.

Azərbaycan mədəniyyətinin inkişafında misilsiz xidmətləri olan Şuşa Qarabağın dağlıq hissəsində yerləşir və Qarabağın ürəyi sayılır. Zəngin musiqi ənənələri ilə məşhur olan Şuşa Azərbaycanın musiqi məbədidir. Şuşada alban məbədləri, Şuşa Tarix Memarlıq Qoruğuna daxil olan qala divarları, Qarabağ xanlarının iqamətgahları, Xurşidbanu Natavanın ev muzeyi, Molla Pənah Vaqifin məqbərəsi, Daşaltı dərəsi, Şuşa Xəzinəqala mağaraları tarixi-memarlıq və təbiət abidələri sayılır. Şuşa şəhəri yaxınlığındakı gözəl mənzərəli sıx meşədə yerləşən İsa bulağı Azərbaycanın ən məşhur istirahət yerlərindən biri olmuşdur. Erməni vandalları tərəfindən dağıdılmış muzeylərdə Azərbaycanın tarixi və mədəniyyəti ilə bağlı çox dəyərli əşyalar, rəssamlıq və mədəniyyət əsərləri, dünya şöhrətli xalçalar, Azərbaycanın görkəmli şəxsiyyətlərinin əşyaları toplanmışdı.

Şuşa 9 may 1992-ci ildə işğal olunmuşdur. 8 noyabr 2020-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi altında Müzəffər Ordumuz Şuşanı işğaldan azad edərək xalqımızı və bəşəriyyəti erməni faşizmindən xilas etdi. 8 noyabr ölkəmizdə “Zəfər günü” kimi təntənəylə qeyd edilir.

Vətən müharibəsi başa çatdıqdan sonra Şuşa Azərbaycanın mədəniyyət paytaxtı elan olunmuşdur. Dəniz səviyyəsindən 1400 metr yüksəklikdə yerləşən Şuşanın bütün tarixi, dini və mədəni abidələri bərpa olunmağa başlanılmışdır.

Şuşa Azərbaycanın musiqi məbədidir. Əsrlər boyu zəngin musiqi ənənələri ilə məşhur olmuş Şuşanın Qafqazın Konservatoriyası adlandırırlar. Şuşada beynəlxalq musiqi konfransları keçirməklə, bu şəhəri Azərbaycan mədəniyyəti və incəsənətini tərənnüm edən bir diyarın mərkəzi kimi dünya ictimaiyyətinə təqdim etmək lazımdır. Xalqımızın tarixi, dini, mədəni irsini əsrlər boyu yaşadan bu şəhəri, tolerantlıq və multikultural bəşəri dəyərləri varlığında gəzdirən Azərbaycan xalqının incisi kimi beynəlxalq aləmə tanımaq lazımdır. Tolerantlıq və multikultural bəşəri dəyərlərə həsr olunmuş beynəlxalq konfransların Şuşa şəhərində keçirilməsi təklif olunur.

Azərbaycan mədəniyyət paytaxtında Şuşa Dövlət incəsənət Universitetinin açılması, BDU-nin və ADİU-nin filiallarının fəaliyyət göstərməsi məqsədəuyğun sayılır.

Şuşada yüngül və yeyinti sənaye sahələrinin inkişaf etdirilməsi təklif olunur.

Ölkəmizdə turizm sektorunun əsas prioritetlərdən biri olmasını, 2016-cı ildə ÜDM-də 2,8% paya malik olmasını nəzərə alsaq Şuşa rayonunda turizmin inkişafı bu regionda sosial-iqtisadi inkişafın sürətlənməsinə səbəb olacaq. Region ölkələrində bu göstəricinin Gürcüstanda 7%, Türkiyədə isə 5% təşkil etməsi qardaş ölkələrin təcrübəsindən səmərəli istifadə etmək imkanı əldə etməklə yanaşı, bu sahədə rəqabət qabiliyyətliliyin yüksəldilməsinə səbəb olacaq.

2018-ci ildə Azərbaycana gələn turistlərin 63%-i Rusiya, Gürcüstan və Türkiyənin payına düşdüyü faktdır. Azərbaycana inkişaf etmiş, ödəmə qabiliyyətliliyi yüksək olan ölkələrdən gələn turistlərin sayını artırmaq üçün Gürcüstanın turist axınlarını coğrafi baxımdan daha yaxşı diversifikasiya etməsi təcrübəsindən istifadə olunmalıdır. Belə ki, 2018-ci ildə Almaniya, Niderland, Fransa və İtaliyadan Azərbaycana birlikdə 40 min nəfər turist gəlmişdisə, həmin dövrdə tək-cə Polşa, İsrail və Almaniya Gürcüstana 150 min nəfər turist səfər etmişdir. Azərbaycana gələn turistlərin ölkə əhalisinə nisbəti 25% ətrafında olduğu halda, Gürcüstanda 120%-i ötür. İnkişaf etmiş ölkələrdən kütləvi turist cəlb etməyin ən başlıca yolu həmin ölkələrdən birbaşa təyyarə reyslərinin olmasıdır. Füzulidə beynəlxalq hava limanının işə düşməsi, yaxın gələcəkdə Laçında beynəlxalq hava limanının işə düşəcəyini nəzərə alsaq, bu

nəticəyə gəlmək olar ki, Şuşa dünyanın ən böyük turizm mərkəzlərindən birinə çevriləcək, ekoturizm, kənd turizmi, çimərlik və dini turizm kimi çoxsaylı turizm növlərinin inkişafı regionların sosial-iqtisadi inkişafına təsir göstərməklə yanaşı, kənd yerlərində də məşğulluq imkanlarının yaradılmasına təkan verəcək. İnkişaf etmiş ölkələrdən turist axınına nail olmağın bir yoluda viza rejiminin qaldırılmasıdır. Bu addımın atılması həddən artıq önəmli sayıla bilər.

Xocalı rayonu 1991-ci il noyabrın 26-da Əsgəran rayonu bazasında yaradılmışdır. Rayonun ərazisi 1992-ci ildə erməni silahlı qüvvələri tərəfindən işğal edilmişdir. İşğaldan əvvəl rayonun əhalisi 24417 nəfər, ərazisi 0,94 min kv.km-dir. Rayonda 1 şəhər, 2 qəsəbə, 50 kənd olmuşdur. Qarabağ silsiləsində yerləşən Xocalı rayonu əsasən dağlıqdır. Rayonun əsas çayları Badara və Qarqardır. Dağ-meşə və dağ-çəmən torpaqları mövcuddur. Ərazisinin 40 faizə qədəri fıstıq, cökə, ağcaqayın, qaraağac ilə zəngindir.

Xocalı ərazisi ən qədim və ilk mədəniyyət abidələri ilə zəngindir. Memarlıq abidələrindən XIV əsrə aid türbə, 1356-1357-ci illərə aid dairəvi türbə, son tunc və ilk dəmir dövrünə aid nekropol, kurqan çölü var.

XIX əsrdə aşkar edilmiş daş qutu və kurqanlardan ibarət olan Xocalı qəbiristanlığı-son tunc və ilk dəmir dövrünə aid (e.ə.VIII-VII əsrlər) arxeoloji abidədir.

Xocalıda soyqırım qurbanlarının xatirəsini əbədiləşdirən Memorial kompleks yaradılmalıdır. Burada vətən müharibəsində erməni faşizmi üzərində qələbəni əks etdirən muzey yaradılmalıdır. Xocalıdakı hava limanı yaxın gələcəkdə bərpa edilərək beynəlxalq hava limanı statusu almalıdır.

Yeyinti və yüngül sənaye sahələrinin yaradılması, alternativ enerji sahələrinin yaradılması və inkişaf etdirilməsi təklif olunur. Azərbaycan Respublikasında şəhər statusu almış Xankəndi, inzibati cəhətdən Xankəndi şəhər əhatə dairəsinə Xankəndi şəhəri və Kərkicahan şəhər tipli qəsəbəsi daxildir. Sahəsi 8 kv.km-dir. 1 yanvar 2012-ci il tarixinə olan məlumata əsasən Xankəndi şəhərinin 53,3 min nəfər, Kərkicahan qəsəbəsinin isə 2 min nəfər əhalisi vardır. Xankəndi şəhəri Şuşa şəhəri və Xocalı rayonunun arasında yerləşir. Xankəndi Qarqarçayın sahilində, Qarabağ silsiləsinin şərq ətəyində yerləşir. Ərazisinin çox hissəsi dağlıq, dağətəyi zonada yerləşir. Xankəndi Qarabağ xanlığı tərəfindən XVIII əsrin sonlarında Qarabağ xanlığı başçılarından yaşayış məskəni kimi salınmışdır. Yaşayış məskəni kimi xanlığın paytaxtı Pənahabadın (indiki Şuşanın) 10 kilometrliyində, nisbətən dağ ətəyində salınıb. Xankəndi yaşayış məskəni kimi salınarkən onun xanlığına digər vacib şəhər və kəndlərinə - Ağdama, Xocalıya, Malibəyliyə, Kərkicahana və digərlərinə yaxın olması əsas götürülüb.

Xankəndi şəhərinə ermənilər bir çox illərdə, 1800-cü ildə İbrahimxəlil xan Cavanşirin dövründə, daha sonralar 1804, 1850, 1890, 1915, 1937 və 1951-ci ildə, ən çox köç isə 1988-ci ildə Sumqayıt ermənilərinin köçü olmuşdur.

Sovet hakimiyyəti qurulduğundan sonra Azərbaycan SSR Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi 1923-cü il 7 iyulda "Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin yaradılmasının haqqında" dekret verdi. Həmin dekretlə Xankəndi vilayətin mərkəzi elan olundu.

Xankəndi Qarabağ xanlarının istirahət mərkəzi kimi yaradılmasına baxmayaraq, Sovet hakimiyyəti illərində o, yeni sənaye və mədəniyyət mərkəzi kimi inkişaf etməyə başladı. Bu zaman Xankəndinin inkişafına Azərbaycan SSR-in resurslarından böyük dəstək verildiyindən onun bütün sahələr üzrə inkişafı Azərbaycanın digər şəhərlərindən daha sürətlə getməyə başlayır.

Xankəndi Azərbaycanın inkişaf etmiş sənaye mərkəzlərindən biridir. Bu şəhərdə yüngül və yeyinti sənayesi sahələri inkişaf etmişdir. Şəhərdə elektrotexnika, avtomobil təmiri və asfalt-beton zavodları, mebel fabriki, tikinti materialları istehsalı müəssisələri fəaliyyət göstərirdi. Bunlarla yanaşı sənaye, istehsalat, tədris-istehsalat kombinatları vardı. Xankəndi şəhərində 3 sovxoz fəaliyyət göstərirdi ki, burada taxıl, buğda, arpa, pambıq, kök, kələm, xiyar, qarpız və digər bitkilər əkirdilər. Kolxozda isə əsasən atçılığa və maldarlığa üstünlük verilirdi. Xankəndi şəhərində bir neçə hotel tikilmişdir. Yerli xammalla işləyən yeyinti və yüngül sənaye sahələrinin yaradılması, alternativ enerji sahələrinin inkişaf etdirilməsi tələb olunur.

Xankəndidə tarixi və mədəni abidələr bərpa olunmalıdır. Azərbaycan tarixi muzeyi yaradılmalı, kitabxanalar açılmalıdır. Xankəndini Ağdam və Bərdə ilə birləşdirən dəmiryol xətti yaxın gələcəkdə çəkiləcəkdir.

Azərbaycan Respublikasının Xocavənd rayonu inzibati ərazi vahididir, mərkəzi Xocavənd şəhəridir.

1923-cü ilədək rayonun adı Aşağı Qaranlıq olmuş, yaşayış məskəninin adı Qaranlıq dağından götürülmüşdür. Xocavənd rayonunun ərazisi 1368 kv.km, əhalisi isə təxminən 144 min nəfərdir. 1991-ci il noyabrın 26-da DQMV ləğv edildikdən sonra Martuni və Hadrut rayonlarının bazasında Xocavənd rayonu yaradılmış, rayonda 1 şəhər, 2 iri qəsəbə, 81 kənd var. Qədim insan məskəni olan Azıx mağarası Xocavəndin Fizuli rayonuna yaxın, Azıx kəndinin 1 km cənubi-şərqində yerləşir.

Qədim türk dillərində ayı mənasını verən Azıx mağarası Azərbaycan Respublikasının ərazisində ən iri karst mağarasıdır. Fizuli şəhərindən 14 km şimal-qərbdə, Xocavəndə yaxın ərazidə, Quruçayın sol sahilində yerləşən mağara 1960-cı ildən arxeoloqlar tərəfindən öyrənilmiş və onun Paleolit, yəni qədim daş dövrünə aid olduğu müəyyən edilmişdir. 1968-ci ildə Azıx mağarasında Aşel dövründə yaşamış ibtidai insanın çənə sümüyünün bir hissəsinin tapılması Azərbaycanın ən qədim insan məskənlərindən biri olduğunu sübut etmişdir. Azərbaycan ərazisində təqribən 2 milyon il bundan əvvəl yaşayış olduğunu sübut edən Azıx mağarası ən qədim insanlardan birinin – azıxantropların məskəni olmuşdur.

Paleolit dövrünə, qədim daş dövrünə aid insan düşərgələrindən biri olan Tağlar mağarası Xocavənd rayonu ərazisində Quruçayın sol sahilindədir. Tağlar mağarası Mustye abidələri içərisində çoxtəbəqəli nadir düşərgələrdəndir.

Qədim yaşayış məskənlərindən olan Xocavəndin Tağ kəndi ərazisində I-V ci əsrlərə aid qəbiristanlıqlar, V əsrə aid Alban məbədi, Salaketin kəndi ərazisində yerləşən “Dəmröv” ocağı, Qaradağlı kəndi ərazisində yerləşən qədim Alban qəbiristanlığı, Muğanlı kəndində yerləşən “Seyid Rza” türbəsi və Qaradağlı kəndi ərazisində yerləşən “Yel” piri erməni işğalçıları tərəfindən darmadağın edilmişdir.

Xocavənd rayonunun əlverişli təbii şəraiti, saf iqlimi, mənzərəli dağ-meşə landşaftı, müalicə əhəmiyyətli mineral suları beynəlxalq əhəmiyyətli istirahət müalicə müəssisələrinin yaradılmasına, turizmin bir çox sahələrinin inkişaf etdirilməsinə imkan verir.

Kənd təsərrüfatının üzümçülük, tütüncülük, meyvəçilik, baramaçılıq və heyvandarlıq sahələrinin inkişafı təklif olunur.

Xocavənd rayonunda yeyinti sənayesinin inkişafı üçün hər cür şəraitin olması burada yerli xammalla işləyən emal müəssisələrinin yaradılmasını tələb edir.

Xocavənd rayonunun təbii şəraiti, relyefi alternativ enerji növlərinin yaxın gələcəkdə inkişafı üçün əlverişli şəraitin olduğunu göstərir.

Uğurlu Turizm strategiyası ölkənin imicinin beynəlxalq miqyasda yaxşılaşdırılmasına kömək etdiyindən Almaniya və Çexiya kimi ölkələrdən bu sahənin ən görkəmli mütəxəssislərini dəvət etməklə Xocavənddə dünya şöhrətli müalicəvi Kurort-sanatoriyaların yaradılması məqsədiylə dünyada məşhur olan layihələrin həyata keçirilməsinə nail olmaq. Xocavənd rayonunda yaxın gələcəkdə ekoturizm, kənd turizmi, müalicəvi və dini turizm kimi çoxsaylı turizm növlərinin inkişafı ekoloji dayanıqlılıq, mədəni irs, yerli dəyərlərin mühafizəsi və inkişafı istiqamətində göstərilən səyləri əhəmiyyətli dərəcədə artırır.

Hadrutda orta ixtisas məktəblərinin və tibb mərkəzlərinin yaradılması təklif olunur.

Ağdam rayonu 8 avqust 1930-cu ildə yaradılıb sahəsi 1150 kv.km., əhalisi işğaldan əvvəl 153.000 nəfər olmuşdur. Rayonun relyefi əsasən düzənlik, qismən dağlıqdır.

Ağdam sözü qədim türk dilində “kiçik qala” deməkdir. Zaman keçdikcə adın mənası dəyişib. XVIII əsrin I yarısında Qarabağlı Pənahəli xan bu şəhərdə özü üçün ağ daşdan imarət tikdirmək barədə əmr verib. Ağdam günəş şüaları ilə nurlanmış işıqlı, ağ ev deməkdir. İşğaldan əvvəl Ağdam rayonunda 54 tibb müəssisəsi, 79 mədəniyyət ocağı, 15 şərab zavodu, 1 şampan zavodu, 10 istirahət mərkəzi olmuşdur. Qarabağın ən böyük musiqi məktəbləri bu rayonda yerləşib.

Ağdamın sərhəd olduğu rayonlar Tərtər, Bərdə, Ağcabədi, Xocalı və Kəlbəcərdir.

Ağdam Qarabağın mərkəzində - Qarabağ dağ silsiləsinin şimal-şərq ətəklərində, Kür-Araz ovalığının qərbində yerləşir. Ağdamın qədim tarixi, dini və mədəni abidələri erməni vandalları tərəfindən darmadağın edilmişdir.

XX əsrin 50-ci illərindən başlayaraq aparılan arxeoloji tədqiqat işləri zamanı məlum olmuşdur ki, Ağdamın ərazisi qədim insanların yaşayış məskənlərindən biridir. Üçöglantəpə adlanan yerdə aparılmış tədqiqatlar zamanı aydın olmuşdur ki, qədim insanlar rayon ərazisində 6-8 min il bundan əvvəl yəni, Eneolit dövründə (e.ə. VI-IV minilliyi əhatə edir, "misdəş" dövrü adlanır) yaşamış, qədim əkinçilik və maldarlıq mədəniyyətinə malik olmuşlar. Qədim yaşayış məskəni olmuş Leylatəpə və Üzərliktəpə deyilən yerlərdə aparılan tədqiqatlar zamanı Eneolit və Tunc dövrünə aid (e.ə. II minilliyin birinci yarısı) duluşçuluq, metaləitmə, zərgərlik və digər sahələrə aid maddi-mənəvi abidələr aşkar edilmişdir. Arxeoloji tədqiqatlar zamanı tapılmış taxıl və üzüm dənələri sübut edir ki, yerli əhali oturaq həyat keçirmiş və yüksək əkinçilik mədəniyyətinə malik olmuşdur. Üzərliktəpədə tədqiqatlar zamanı tapılan maddi-mədəniyyət qalıqlarına əsaslanaraq arxeoloqlar bildirirlər ki, bura Qafqazda ilk şəhər tipli yaşayış məskəni və Zaqafqaziya ən zəngin abidələri olan yerlərdən biri olmuşdur.

Azərbaycanda gedən tarixi proseslər nəticəsində ilk dövlət qurumları formalaşmağa başlamış və bunlardan biri də Albaniya quldar dövləti olmuşdur. Tarixi mənbələrdən məlum olur ki, Albaniya ərazisində 26 tayfa olmuşdur ki, bunlardan biri də yüksək mədəniyyətə malik olan Qarqarlar Ağdam ərazisindəki Qarqar çayı boyunca məskunlaşmışdılar. Bütün bu göstərilənlər Ağdamın Şimali Azərbaycan ərazilərində ilk formalaşan dövlət quruculuğunda mühüm əhəmiyyətli rol oynadığını əyani sübut edir. Öz dövlətini Azərbaycan torpaqları üzərində qurmuş ermənilər Dağlıq Qarabağı işğal etmək məqsədiylə 1988-ci ilin fevralından başladığı müharibəyə ilk və həmin ilin son aylarında Ermənistandan öz ata-baba yurdlarından, daha sonra Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətindən silah gücünə, amansız vəhşiliklərlə qovulub didərgin salınan azərbaycanlılar məhz Ağdam rayonuna pənah gətirmişdilər.

1992-ci ildə Dağlıq Qarabağı bütünlüklə işğal edən Ermənistan ətraf rayonlara da hücum etdi. 1993-cü ilin may ayının 11-dən etibarən qızıışan hücum əməliyyatları həmin il iyul ayının 23-də Ağdamın süqutu ilə başa çatdı. 1994-cü il mayın 12-dək davam edən hərbi təcavüz nəticəsində ermənilər Ağdam rayonunun 846,7 kv.km, yəni ümumi ərazisinin 77,4 faizini işğal etdilər. 10 noyabr 2020-ci ildə Azərbaycan, Ermənistan, Rusiya arasındakı üçtərəfli bəyanata əsasən 20 noyabr 2020-ci ildə erməni silahlı birləşmələri Ağdam rayonunu tərk etdi. 20 noyabr 2020-ci ildə Azərbaycan Prezidenti, Ali Baş Komandan İlham Əliyevin sarsılmaz qətiyyəti, cəsarəti, atdığı siyasi diplomatik addımların, yeritdiyi böyük siyasətin, informasiya müharibəsində əldə etdiyi təntənəli qələbələrin nəticəsində Müzəffər Azərbaycan ordusu Ağdama daxil oldu.

İşğaldan azad olunduqdan sonra Ağdamda ilk növbədə bütün tarixi, mədəni və dini abidələr bərpa olunmalıdır. Ağdamda kənd təsərrüfatının üzümçülük, taxılçılıq, tütüncülük, baramaçılıq və heyvandarlıq sahələrinin inkişaf etdirilməsi təklif olunur.

Ağdamda tikinti materialları yüngül və yeyinti sənaye sahələri inkişaf etdirilməlidir. Alternativ enerji sahələrinin inkişafı üçün hər cür şərait vardır.

Ağdamda ənənəvi sahələrin, xüsusilə şərabçılığın inkişafına, yerli xammalla işləyən emal müəssisələrinin yaradılmasına xüsusi diqqətlə yanaşılmalıdır. Quru subtropik, meyvəçiliyin, bostançılığın, kartof, şəkər çuğunduru, tərəvəzçiliyin inkişafı üçün münbit şəraitin olması nəzərə alınmalıdır. Rayonda taxılçılığın inkişaf etdirilməsi, xüsusilə arpa istehsalının sürətlə artması yaxın gələcəkdə Ağdamda nəhəng quşçuluq təsərrüfatlarının yaradılması üçün əsas ola bilər. Ağdamda Qarabağ Kənd Təsərrüfatı Universitetinin yaradılması təklif olunur.

Füzuli rayonunun relyefi əsasən düzənlik, qismən dağlıqdır. Qarabağ dağ silsiləsinin cənub şərq ətəklərindən Araz çayına qədər maili düzənlikdən ibarət olan Füzuli rayonu Cəbrayıl, Xocavənd, Ağcabədi, Beyləqan rayonları ilə, Araz çayı boyunca İranla həmsərhəddir. Rayon 8 avqust 1930-cu ildə təşkil olunmuşdur. Karyagın adlanan bu rayonun adı 1959-cu ilin aprel

ayında dəyişərək Füzuli rayonu adlandırılmışdır. Rayonun ərazisi 1386 kv.km, əhalisi isə 105 min nəfərdir. Ən iri yaşayış məntəqələri Füzuli şəhəri, şəhər tipli Horadiz qəsəbəsi, Böyük Bəhmənli, Horadiz və Qacar kəndləri olmaqla, işğaldan əvvəl rayonda 1 şəhər, 1 qəsəbə, 78 kənd vardı. Qədim insan məskənlərindən olan Azıx mağarası Füzuli rayonunun mərkəzindən 15 km aralı məsafədə yerləşir. Rayonun ərazisində aparılan arxeoloji tədqiqatlar zamanı Qaraköpəktəpə, Qarabulaq kurqanlarında, Günəştəpədə Quruçay sahillərindəki tədqiqatlar Azərbaycanın qədim köklərə malik olduğu bir daha təsdiq olunmuşdur. 1968-ci ilin yayında preneandertal – Azıxantrop adamın alt çənəsinin sümükləri Azıx mağarasından tapılmış və bütün bunlar, Qarabağın Füzuli ərazisində vaxtilə qədim paleolit dövrünün mövcudluğunu təsdiq etmişdir. Qarabağın bu ərazisində Əcəmi memarlıq məktəbinin təsiri ilə inşa olunan bir sıra memarlıq abidələri aşkar olunmuşdur. Bunların içərisində Əhmədilər və ya Arğalı türbəsi (XIII əsrin sonu), Babı türbəsi (1273-cü il), Qarqabazarı kəndində Hacıqiyasəddin məscidi (1682-ci il) və bir çox tarix əhəmiyyət daşıyan abidələrimizi göstərmək olar.

1988-ci ildən başlayan erməni təcavüzünə qarşı mübarizədə yüzlərlə füzulili şəhid olmuş, yaralanmış, itkin düşmüş, 6 nəfər Azərbaycan Respublikasının Milli Qəhrəmanı adına layiq görülmüşdür. 23 avqust 1993-cü ildə Füzuli Ermənistan ordusu tərəfindən işğal olunmuşdur. 5 yanvar 1994-cü ildə Ulu Öndər Heydər Əliyevin sarsılmaz qətiyyəti və cəsarəti sayəsində qəhrəmanlıq göstərən Azərbaycan ordusu Füzulinin işğal olunmuş 21 kəndini və Horadiz qəsəbəsini işğaldan azad etdi.

Füzuli rayonunda üzümçülük, taxılçılıq, pambıqçılıq, tütünçülük və heyvandarlığın inkişaf etdirilməsi təklif olunur. Rayonda tikinti sənayesinin, kənd təsərrüfatı məhsullarının emalına əsaslanan yeyinti sənayesi-şərab, ət-süd məhsulları, qənnadı məmulatı istehsalına diqqətin artırılması məqsəduyğun sayılır.

Füzuli əlverişli iqtisadi-coğrafi mövqeyə malik rayon kimi Azərbaycanın ən mühüm dəmiryol, avtomobil və hava xətləri onun ərazisindən keçir. Füzulinin İranla sərhəddə yerləşməsi, rayonun ərazisində yeni beynəlxalq hava limanının istifadəyə verilməsi, buradan Şuşaya “Zəfər” yolunun çəkilməsi onun nəqliyyat əlaqələrin bərpası imkanlarını hədsiz artıracaqdır. Bu isə o deməkdir ki, Füzulidə turizmin inkişafı üçün çox böyük imkanlar yaranır. Tərtər rayonu 8 avqust 1930-cu ildə yaradılmışdır. 1949-cu ildə rayonun adı dəyişdirilərək Mirbəşir rayonu adlandırılmış, 1991-ci ildə yenidən dəyişdirilərək Tərtər rayonu adlandırılmışdır. Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin 13 oktyabr 1992-ci il tarixli qərarı ilə Ağdərə rayonu ləğv edilərək həmin rayonun Ağdərə qəsəbəsi və 28 kəndi Tərtər rayonunun tərkibinə verilmişdir. Tərtər rayonunda 2 şəhər, 1 qəsəbə və 74 kənd vardır. Müharibə dövründə Tərtər rayonundan 307 nəfər şəhid olub, 15 nəfər tərtərli isə ermənilərin basdırdığı minaya düşüb. Tərtər rayonu şimali-şərqdə düzənlik, cənubi-qərbdə dağlıqdır.

Rayonun faydalı qazıntıları neft, daş kömür, tikinti materialları, səpinti qızıldan ibarətdir.

Tərtər rayonunun ərazisindən Tərtər və İncəçay, Cənubda isə Xaçın çayı axır. Rayon Kür-Araz ovalığının qərb hissəsində, Qarabağ düzündə yerləşir. Tərtər şəhəri Tərtərçayın sağ və sol sahillərindən qədim karvan yolu üzərində yerləşir. Buranın tarixi adı Çaparxana olmuşdur. Alban dövlətinin qədim paytaxtı Bərdədən 17 km aralıda yerləşən bu ərazidə vaxtilə karvansara və qala olmuşdur.

Kiçik Qafqazın şimal-şərq ətəklərində və Qarabağ düzündə yerləşən Tərtər rayonunun əsas təsərrüfat sahələri pambıqçılıq, üzümçülük, taxılçılıq və heyvandarlıqdır. Quru subtropik meyvə olan narçılıq burada daha çox inkişaf etmişdir.

Tərtər rayonunda pambıqtəmizləmə zavodu, toxuculuq fabriki, elektromexanika, konserv, süd emalı kimi sənaye müəssisələri fəaliyyət göstərir. Xalçaçılıq, tikmə və toxuma sənətləri bu rayonda yaxşı inkişaf etmişdir. 2006-cı ildən Tərtərdə Müdafiə Sənayesi Nazirliyinin tabeliyindəki “Elektromexanika” zavodu, 2010-cu ildə Gilan Holding şirkətinə məxsus süd emalı zavodu fəaliyyətə başlamışdır. Rayon ərazisində Tərtər-İstisu, Tərtər-Hindarx, Tərtər-Goranboy, Yevlax-Ağdam-Laçın, Tərtər dövrələmə, Tərtər kənar avtomobil yolları keçir. Bu avtomobil yollarının uzunluğu 89 km-dir. Rayon ərazisindən 15 km uzunluğunda Yevlax-Bərdə-Ağdam

dəmir yolu keçir.

Tərtər rayonunda 24 tarix və mədəniyyət abidələri vardır ki, onlardan 1 ədədi dünya, 15 ədədi ölkə əhəmiyyətli arxeoloji abidə, 7 ədədi yerli əhəmiyyətli memarlıq, 1 ədədi isə yerli əhəmiyyətli arxeoloji abidədir.

1981-ci ildə Tərtərin Borsunlu kəndinin ərazisində arxeoloji qazıntılar apararkən eramızdan əvvəl III minilliyin əvvəllərinə aid böyük kurqan aşkar edilmişdir. Bu abidə ilk tunc dövrünə aid edilmişdir.

Qarabağın mərkəzində, Tərtər çayının sağ və sol sahillərində yerləşən Tərtəri Qərblə Şərqi arasında keçən karvan yollarının üstündə olduğundan Çaparxana, qala funksiyasını yerinə yetirdiyinə görə Çəpərxana adlandırmışlar. Türkdilli qırpaqların ən böyük və məşhur tayfası Tərtər adlanmışdır.

II əsrdə Qafqaz Albaniyasında Tərtər tayfasının yaşaması Tərtərin çox qədim tarixə malik cəsur türk tayfasının adından götürüldüyünü göstərir. Albaniyadakı Tərtər qalası indiki Tərtər şəhərinin yaxınlığında, eyniadlı çayın sahilində tikilmişdir.

Səfəvi dövlətinin hökmranlığı illərində Tərtər Qarabağ bəylərbəyliyi, 1840-cı ildən Şuşa qəzasının tərkibində olmuş, 1867-ci ildən Gəncə Quberniyasının Cavanşir qəzası yaradıldıqdan sonra onun inzibati mərkəzi olmuşdur.

Tərtər rayonu Kiçik Qafqazın şimal şərq ətəklərində və Qarabağ düzündə, Kür-Araz ovalığının qərb hissəsində yerləşir. Rayonun ərazisi 960 kv.km, əhalisi 101,8 min nəfərdir. Tərtər rayonu şimaldan Yevlax rayonu, Şimal-qərbdən Goranboy rayonu, qərbdən Kəlbəcər rayonu, cənub və cənub-qərbdən Ağdam rayonu, şərqdən və cənub-şərqdən Bərdə rayonu ilə həmsərhəddir.

Tərtər rayonu qərbdən şərqə doğru meyillidir, rayonun ərazisi şimal-şərqdə düzənlik, cənub-qərbdə dağlıqdır.

Qarabağın dağ və aran hissəsinin qovuşduğu yerdə yerləşən Tərtər rayonu özünün gözəl təbiəti, ekoloji cəhətdən saf ab-havası, təmiz suyu və zəngin təbii sərvətləri ilə məşhurdur. Burada "İsti-su" yataqları kimi təbii sərvətlər, 520 hektar meşə sahələri vardır.

Uzun illərin təcrübəsi göstərdi ki, Tərtər rayonunda kənd təsərrüfatının pambıqçılıq, üzümçülük, tütünçülük, baramaçılıq və heyvandarlığın inkişafı üçün geniş imkanlar vardır.

Tərtər rayonunda tikinti sənayesi, yüngül və yeyinti sahələrinin inkişaf etdirilməsi məqsəduyğun sayılır. Üzümün məhsuldarlığına görə xüsusilə seçildiyi üçün rayonda şərabçılığın inkişaf etdirilməsi tələb olunur.

Tərtər rayonu su ehtiyatları ilə zəngin bir regiondur. Burada su elektrik stansiyalarının tikilməsi üçün gözəl şərait vardır. Rayonda yeni su anbarları yaradılıb, yeni su elektrik stansiyalarının tikilməsi rayonun iqtisadi inkişafında çox əhəmiyyətli rol oynaya bilər.

Alternativ enerji sahələrinin inkişafı üçün hər cür şərait vardır. Tərtər rayonunun əlverişli təbii şəraiti, saf iqlimi, mənzərəli dağ-meşə landşaftı, müalicə əhəmiyyətli suları beynəlxalq əhəmiyyətli istirahət müalicə müəssisələrinin yaradılmasına, turizmin bir çox sahələrinin inkişaf etdirilməsinə imkan verir.

Bərdə rayonu 8 avqust 1930-cu ildə təşkil olunmuşdur. Kür-Araz ovalığının şimal-qərb hissəsində yerləşir. Bərdə rayonu Qarabağ düzündədir. Sahəsi 957 kv.km, əhalisi 1 yanvar 2011-ci il tarixinə 143,9 min nəfərdir. Səthi az meyilli və dalğalı düzənlikdən ibarətdir. R a y o n ərazisindən Tərtər və Xaçın, şimal sərhədi boyu isə Kür çayları keçir. Tərtərçayın 31 qolu var. Xaçınçay Kiçik Qafqazın bulaqlarından formalaşır. Çayın əsas 12 qolu vardır.

Bərdə şəhəri təkcə Azərbaycanın deyil, bütövlükdə Yaxın Şərqi ən qədim yaşayış məskənlərindəndir. Bunu arxeoloji qazıntılar zamanı tapılmış materiallar sübut edir. Ə l d ə edilmiş mənbələr Bərdənin Makedoniyalı İsgəndərin (e.ə.336-323) dövründə salındığını bildirir. Sasanilər dövründə Bərdə canişinliyinin mərkəzi olmuş, X əsrdə Albaniyanın paytaxtı olmuşdur.

VI-VII əsrlərdə Bərdədə 100 min nəfər əhali yaşamışdır. XIII əsrdə Bərdədə pul kəsilmişdir. VIII-IX əsrlərdə Bərdə mühüm ticarət və mədəniyyət mərkəzinə çevrilmişdir. IX əsrin sonlarına qədər Bərdə Sasanilər dövlətinin tərkibində olmuşdur.

944-cü ildə Yaxın və Orta Şərqdə sənətkarlıq və ticarət mərkəzi kimi tanınan Bərdəyə ruslar yürüş edir. Bərdə XI əsrdə Səlcuqların, XII əsrdə Eldəgizlərin hakimiyyətinə tabe olmuş, monqolların hücumu zamanı yenidən dağıdılmış, Əmir Teymurun yürüşündə yenidən viran qalmışdır.

Xanlıqlar dövründə Bərdə Qarabağ xanlığının tərkibində olmuşdur. Qarabağ xanlığı Rusiya İmperiyası tərəfindən 1804-cü ildə işğal olunduqdan sonra, bütün Qarabağa olduğu kimi, Bərdəyə də ermənilərin köçürülməsinə başlamış, təkcə 1828-ci ildə Bərdə ərazisinə 1000-dən çox erməni ailəsi köçürülmüşdür. Rusiya işğalı dövründə Bərdə Yelizavetpol Quberniyasının tərkibində olmuş, 1918-ci ildə Azərbaycan müstəqilliyini qazandıqdan sonra isə Azərbaycan Xalq Cumhuriyyətinin tərkibində olmuşdur.

Bərdə rayonunda iqtisadiyyatın əsasını əkinçilik və maldarlıq təşkil edir. Əsas təsərrüfat sahəsi taxılçılıq və pambıqçılıqdır. Bərdə bazarından Respublikanın digər rayonlarına və iri şəhərlərinə müntəzəm olaraq heyvandarlıq məhsulları daşınır. Regionların sosial-iqtisadi inkişafına dair üç Dövlət Proqramı müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilmiş, 2019-2023 cü illəri əhatə edən 4-cü Dövlət Proqramı da uğurla həyata keçirilməkdədir. Rayonda ənənəvi sahələrdən biri olan qoyunçuluq sürətlə inkişaf edir.

Heyvandarlığın bu sahəsinin yüksək sürətli inkişafı yaxın gələcəkdə Bərdə rayonunda yun təsərrüfatının inkişafına təkan verəcək. Rayonda əhalidən yun məhsullarının tədarükü ilə əlaqədar məntəqələrin yaradılması zərurəti yaranacaq. İtaliyanın və Türkiyənin müvafiq şirkətləri ilə müqavilələrin bağlanması ölkə iqtisadiyyatının inkişafında rayonun yun təsərrüfatının əhəmiyyətli rol oynayacağını göstərir. Bərdə rayonunda son illər bostan və tərəvəz məhsulları istehsalı sürətlə artmaqdadır. Rayonda 300-dən çox kəndli-fermer təsərrüfatları fəaliyyət göstərir, həmin təsərrüfatlar ildən-ilə istehsal göstəricilərini artırır.

Sturuktur siyasətin mühüm istiqamətlərindən biri kimi təsərrüfat subyektlərinin iqtisadi fəaliyyətinin hüquqi və institusional əsasların formalaşdırılması ilə əlaqədar rayonda yaradılan Aqrar Sənaye Kompleksləri, eyni zamanda Aqroparklar Bərdə rayonunda yaxın gələcəkdə kənd təsərrüfatının çox yüksək sürətli inkişafından xəbər verir.

Ağcabədi rayonu 1930-cu ildə inzibati bölgüsünə görə rayon adı almış, 1963-cü ildə ləğv edilərək Ağdam rayonuna verilmişdir. Rayonun ərazisi 1756 kv.km, əhalisi 117500 nəfərdir. Rayon Ağdamın tərkibindən 1965-ci ildə ayrılmış və yenidən rayon statusu almışdır. Ağcabədi rayonu Bərdə, Zərdab, Füzuli, Ağdam, Xocavənd və Beyləqan rayonları ilə həmsərhəddir. Ağcabədi rayonu Kür-Araz ovalığının Mil və Qarabağ düzlərində yerləşir. Ağcabədinin adı ilk dəfə Bərdə Livasına tabe olan Ağcabədi nahiyəsi olaraq çəkilmiş və qədim tayfaların yaşayış məskəni olmuşdur. Adının mənası "iri məskən" olan Ağcabədi rayonu 1 şəhər, 1 qəsəbə və 39 kənd inzibati ərazi vahidindən və 44 kənddən ibarətdir.

Ağcabədi rayonunun relyefi düzənlikdir, şimal-şərqdən cənub-qərbə doğru tədricən yüksəlir. Rayonun şimal-şərqi sərhədi ilə Kür çayı axır, mərkəzi hissəsində Qarqar çayı axır. Qarqarçay Kiçik Qafqazın Qarabağ silsiləsinin şərq yamacından axan Xəlifəliçay və Zarısilçayın qovuşmasından yaranır. Ərazidə şor sulu göllər vardır. Rayonda meliorasiya işləri tətbiq olunur. Rayon ərazisindən Yuxarı Qarabağ və Orcenikidze adlı kanallar keçir.

Ağcabədi yaxınlığında eneolit, tunc, antik dövrünə və orta əsrlərə aid yaşayış yerlərinin qalıqları və müxtəlif qəbir abidələri aşkar edilmişdir. Orta əsrlərə aid qəbiristanda daşdan yonulmuş qoyun formalı başdaşları vardır. Qədim tayfaların məskunlaşdığı ərazidə həmin tayfaların adı ilə bağlı olan kənd adları bu günə kimi yaşamaqdadır. Kəbirli kəndinin adı Qarabağın kəbirli tayfasının adı ilə, Şahsevən kəndinin adı isə Şahsevən qvardiyasının adı ilə bağlıdır. Ağcabədi rayonunun Boyad kəndində Pənahəlixan 1747-1748-ci illərdə Bayot qalasını tikdirmişdi.

Ağcabədi rayonunda, pambıqçılıq, taxılçılıq, üzümçülük, baramaçılıq və heyvandarlıq inkişaf etmişdir.

Rayonda 2 pambıq tədarükü müəssisəsi Ağcabədi Pambıq "ASC" və CTS Aqro "MMC" fəaliyyət göstərir. Bundan başqa "Pambıq" ATSC, avtomobil təmiri müəssisələri var. Bunlarla yanaşı yağ-

pendir zavodları, istehsal kombinatı fəaliyyət göstərir. İldən-ilə Ağcabədi rayonunda pambıq əkini sahələrinin artırılması, pambıq istehsalının artırılması rayonda bu sahənin inkişafına xüsusi diqqət yetirildiyini göstərir. Ət, süd, yumurta istehsalı sürətlə artmaqdadır. Rayonda qoyunçuluğun inkişafı üçün təbii şəraitin olmasını, kənd təsərrüfatının ənənəvi sahələrindən biri olduğunu nəzərə alsaq, yaxın gələcəkdə bu rayonda nəhəng qoyunçuluq təsərrüfatlarının yaradılacağı gözlənilir. Bu isə Ağcabədinin yaxın gələcəkdə ölkənin ən böyük yun təsərrüfatlarından birinə çevriləcəyini göstərir. Taxıl istehsalında məhsuldarlığın, hər hektardan 30,8 sentner olmasını nəzərə alsaq, bununla yanaşı rayonda arpa və qarğıdalı kimi yem bazasını təşkil edən sahələrin sürətli inkişafı yaxın gələcəkdə burada nəhəng quşçuluq təsərrüfatlarını yaradılmasını zəruri edir.

Azərbaycanda son illərdə taxıl istehsalı ilbəl artmaqdadır. Əsasən dəmyə, həmçinin suvarılan torpaqlarda istehsal olunur. Bitkiçiliyin digər mühüm bir növü kimi yem bitkilərinin əkilməsi və becərilməsi Ağcabədi kimi rayonlarımızda heyvandarlığın inkişafı üçün başlıca şərtlərdəndir. Respublikada əsas yem məhsulları kimi arpa, qarğıdalı, şəkər çuğunduru və günəbaxan əkilir. Daha çox arpa sahələrinə malik Ağcabədi rayonunda Azərbaycanın ən böyük quşçuluq təsərrüfatlarını yaratmaq bu günün tələbidir. Onuda nəzərə almaq lazımdır ki, arpa istehsal edən Cəlilabaddan, şəkər çuğundurunun yaxınlıqdakı Aran rayonlarından və Naxçıvandan gətirilməsi iqtisadi cəhətdən səmərəli sayıla bilər.

Ölkənin ixrac potensialının yüksəldilməsi, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və emalı sahəsində fəaliyyət göstərən kiçik və orta sahibkarların innovativ qabiliyyətlərinin artırılması, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və emalı prosesində intensiv metodların geniş tətbiqində istehsalçı, emalçı və istehlakçı arasında inteqrasiyanın formalaşmasında önəmli rol oynayan dövlətin struktur siyasətinin iqtisadi subyektlərindən həyat fəaliyyətinin hüquqi və institusional əsasların formallaşdırılması istiqamətlərindən biri kimi Aqroparkların yaradılmasına üstünlük verilməlidir.

Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının genişləndirilməsində ailə kəndli təsərrüfatlarının, kiçik və orta biznes subyektlərinin, fermer təsərrüfatlarının fəallığını artırmaq üçün tədbirlər görülməlidir. Ailə kəndli təsərrüfatlarının alışı, tədarükü və onların satış bazarlarına çatdırılması infrastrukturunu, loqistik mərkəzlər yaradılmalıdır.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikası Regionlarının 2004-2008-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət proqramı. Bakı 2004.
2. Azərbaycan Respublikası Regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət proqramı. Bakı 2009.
3. Azərbaycan Respublikası Regionların 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət proqramı. Bakı 2014
4. "Azərbaycan Respublikası regionlarının 2019-2023-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət proqramı"nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. Bakı şəhəri, 29 yanvar 2019-cu il, №500